

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ε. ΤΟΜΠΑΓΓΑΗ

Ε Π Ι Τ Ο Μ Η
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ
Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ
ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

ΑΘΗΝΑ

ΚΕΜΕ

Οδηγίες διδασκαλίας του μαθήματος
« Επιτομή της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας »
Γ' Γυμνασίου

1. Κύριος σκοπός της διδασκαλίας του μαθήματος (και του βιβλίου) είναι η παρουσίαση, κατά τρόπο αδρό, των χαρακτηριστικών φάσεων στην εξέλιξη της γλώσσας μας, έτσι που να φανεί με την ιστορία η αδιάσπαστη ενότητά της. Γι' αυτό κατά τη διδασκαλία δε θα ήταν σκόπιμη η παρουσίαση και επεξεργασία στην τάξη πολλών δειγμάτων από εικονογραφικό ή εποπτικό υλικό, όπως είναι οι εικόνες επιγραφών, χειρογράφων, αλφαβήτων κ.τ.τ. Γιατί αυτά μπορεί να είναι ελκυστικά και να εντυπωσιάζουν τους μαθητές, διασπούν όμως τον πυρήνα του μαθήματος, το οποίο πρέπει να διδαχτεί σε αυστηρά καθορισμένο χρόνο. Γι' αυτό το λόγο ο καθηγητής ας έχει διαρκώς τη μέριμνα να κρατάει τη διδασκαλία στο «κέντρο» του μαθήματος και να μην παρασύρεται σε σχόλια, λεπτομέρειες κτλ. όχι άμεσης προτεραιότητας.

2. Στη διδασκαλία του κεφαλαίου για τις αρχαίες ελληνικές διαλέκτους ο καθηγητής μπορεί να παραλείψει τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα τους, εφόσον έχει τη γνώμη ότι θα δυσκολέψουν τους μαθητές του. Για τις μεταγενέστερες περιόδους (ελληνιστική, βυζαντινή) δεν υπάρχει η δυσκολία της προσπέλασης, υπό τον όρο ότι για τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα γλωσσικών μορφών του παρελθόντος δε θα απαιτείται απομνημόνευση από τους μαθητές, γιατί αποτελούν απλώς παραδείγματα.

3. Τα κείμενα πλαισιώνουν την ιστορική έκθεση και αποτελούν σημεία αναφοράς καθηγητή και μαθητών και όχι ύλη που θα διδάσκεται συστηματικά. Στα κείμενα αυτά, που συνοδεύονται είτε από νεοελληνική μετάφραση (τα αρχαιότερα) είτε από σχόλια (τα νεότερα), οι μαθητές είναι δυνατόν να παρατηρούν και να επισημαίνουν τις ομοιότητες

(φωνητικές, λεξιλογικές, συντακτικές) των δύο μορφών της ελληνικής που αντιπαραθέτονται (στις μεταφράσεις καταβάλλεται προσπάθεια να διατηρηθούν οι ομοιότητες αυτές). Είναι ευνόητο ότι η εργασία αυτή μπορεί να γίνεται μέσα στην τάξη ή να ανατίθεται από τον καθηγητή για το σπίτι.

4. Η ύλη του βιβλίου μπορεί να κατανεμηθεί σε ώρες διδασκαλίας ως εξής :

- 1ο μάθημα : Εισαγωγή.
- 2ο » : Αρχές της γλωσσικής μας ιστορίας.
- 3ο » : Αρχαίες ελληνικές διάλεκτοι. Η αττική διάλεκτος.
- 4ο - 5ο » : Η ελληνιστική κοινή.
- 6ο - 7ο - 8ο » : Η δημόδης βυζαντινή γλώσσα. Νεοελληνικές διάλεκτοι. Νεοελληνική κοινή.
- 9ο » : Η καθαρεύουσα.
- 10ο » : Το γλωσσικό ζήτημα.
- 11ο - 12ο » : Η ενότητα της ελληνικής γλώσσας. Η σημασία της επικράτησης της νεοελληνικής κοινής σήμερα.

ΠΡΟΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΣΗΜΕΙΩΣΗ

Το υλικό που προσφέρεται βοηθητικά στον καθηγητή με το βιβλιαράκι αυτό δεν είναι για να διδαχτεί οπωσδήποτε· γι' αυτό άλλωστε δε συμπεριλαμβάνεται στο βιβλίο του μαθητή. Είναι σχολιασμός ορισμένων σημείων και παροχή περισσότερων λεπτομερειών στον καθηγητή για θέματα στα οποία είναι δυνατόν να ζητήσουν οι απαιτητικοί μαθητές πρόσθετες πληροφορίες. Μόνο στην περίπτωση αυτή, εφόσον δηλαδή προκληθεί από τους μαθητές, ο καθηγητής θα παράσχει πρόσθετα στοιχεία. Αλλιώς, θα είναι αρκετό να περιοριστεί στην ύλη του εγχειριδίου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Λειτουργίες της γλώσσας

● Για τις λειτουργίες της γλώσσας, εκτός από το μνημονευόμενο μοντέλο του Bühler, υπάρχει και ένα πληρέστερο μοντέλο του R. Jakobson, σύμφωνα με το οποίο η γλώσσα επιτελεί επιπλέον και τις ακόλουθες λειτουργίες :

— τη *φατική* ή *επαφική* λειτουργία (phatic), που χρησιμεύει στη διεκπεραίωση μιας επικοινωνίας (έναρξη, συνέχιση ή διακοπή της), π.χ. τα «εμπρός... εμπρός...» όταν μιλούμε στο τηλέφωνο, τα «χμ... χμ...» όταν ακούμε κάποιον κ.ά.

— τη *μεταγλωσσική* ή *διαγλωσσική* (metalingual), με την οποία ελέγχεται το αν χρησιμοποιείται από όλους ο ίδιος κώδικας (αν με μία λέξη εννοούμε το ίδιο πράγμα) και οι λέξεις εξηγούνται με άλλες λέξεις γνωστές, όπως γίνεται στα λεξικά.

— την *ποιητική* (poetic), που εκφράζεται στα υφολογικά χαρακτηριστικά της μορφής του μηνύματος, π.χ. ομοιοκαταληξία κ.ά.

Βλ. περισσότερα Δ.Ε. Τομπαΐδη, Διδασκαλία νεοελληνικής γλώσσας, εκδόσεις Επικαιρότητα, γ' έκδοση, Αθήνα 1988.

2. Εξέλιξη των γλωσσικών στοιχείων

● η γλώσσα [...] πρέπει να αποκτήσει νέα εκφραστικά μέσα.

Μπορεί να μνημονευτεί επιπλέον το παράδειγμα από την ινδοευρωπαϊκή, που δεν είχε προθέσεις (οι προθέσεις είχαν επιρρηματική σημασία), και όταν χρειάστηκε να δηλωθούν οι ποικίλες σχέσεις, τότε εμφανίζεται η προθετική λειτουργία.

● Η αρχή της οικονομίας

Σύμφωνα με την αρχή της οικονομίας, ο άνθρωπος καταβάλλει μονάχα τόσες προσπάθειες όσες απαιτούνται για να εξυπηρετήσει τις γλωσσικές λειτουργίες. Η γλωσσική οικονομία βασίζεται στη διπλή άρθρωση του λόγου (του A. Martinet). Η πρώτη άρθρωση είναι η ανάλυση αυτών που έχουμε να ανακοινώσουμε —εμπειρίες, ανάγκες κτλ.— σε μια ακολουθία μονάδων, που κάθε μια έχει φωνητική μορφή και έννοια (τις μονάδες αυτές τις λέμε κοινά *λέξεις* και οι γλωσσολόγοι τις λένε *μορφήματα*). Η δεύτερη άρθρωση είναι η ανάλυση μιας φωνητικής μορφής σε μια ακολουθία μονάδων, κάθε μια από τις οποίες συμβάλλει στη διάκριση της μιας φωνητικής μονάδας από τις άλλες, π.χ. το /α/ και το /ι/ στις λέξεις *καλό* : *κίλό*. Αυτή η ελάχιστη φωνητική μονάδα ονομάζεται *φώνημα*. Βλ. περισσότερα Δ.Ε. Τομπαΐδη, Διδασκαλία νεοελληνικής γλώσσας, όπ. παρ.

Καταλαβαίνει κανείς τι οικονομία αντιπροσωπεύει για τη γλώσσα η δεύτερη αυτή άρθρωση. Γιατί χάρη σ' αυτήν οι διάφορες γλώσσες αρκούνται σε μερικά μόνο φωνήματα, που συνδυαζόμενα κατά ποικίλους τρόπους μας δίνουν τη φωνητική μορφή των μονάδων της πρώτης άρθρωσης. Για τη διπλή άρθρωση του λόγου βλ. A. Martinet, Στοιχεία γενικής γλωσσολογίας, Θεσσαλονίκη 1976, σελ. 9 - 12 και 201 - 204.

3. Γραφή και αλφάβητο

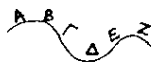
● [οι Έλληνες] χρησιμοποίησαν γράμματα άχρηστα στην ελληνική για να παραστήσουν τα φωνήεντα.

Π.χ. το < για το Α, το Ξ για το Ε, το Ο για το Ο, το ζ για το Ι.

◆ Τρόποι γραφής των αρχαίων Ελλήνων :

- (α) από τα δεξιά προς τα αριστερά («επί τα λαιά»)
- (β) βουστροφηδόν
- (γ) από τα αριστερά προς τα δεξιά (από το 550 π.Χ. στην Αθήνα)
- (δ) «στοιχηδόν», δηλαδή Α Β Γ Δ Ε
Ζ Η Θ Ι Κ
- (ε) «κιονηδόν», δηλαδή Α
Β
Γ

στ) «σπειρηδόν», δηλαδή

● Δείγματα φοινικικού και αρχαίων αλφαβήτων :

φοινικικό	Ε λ λ η ν ι κ α		
	αρχαϊκό	βοιωτίας (Χαλκιδ.)	Μιλήτου (Ιων.)
Α	Α	Α	Α
Β	Β	Β	Β
Γ	Γ	Γ	Γ
Δ	Δ	Δ	Δ
Ε	Ε	Ε	Ε
Ζ	Ζ	Ζ	Ζ
Η	Η	Η	Η
Θ	Θ	Θ	Θ
Ι	Ι	Ι	Ι
Κ	Κ	Κ	Κ
Λ	Λ	Λ	Λ
Μ	Μ	Μ	Μ
Ν	Ν	Ν	Ν
Ξ	Ξ	Ξ	Ξ
Ο	Ο	Ο	Ο
Π	Π	Π	Π
Ρ	Ρ	Ρ	Ρ
Σ	Σ	Σ	Σ
Τ	Τ	Τ	Τ
Υ	Υ	Υ	Υ
Φ	Φ	Φ	Φ
Χ	Χ	Χ	Χ
Ψ	Ψ	Ψ	Ψ
Ω	Ω	Ω	Ω

- Οι διάφοροι φθόγγοι άλλαξαν προφορά (βλ. και σελ. 28 της «Επιτομής»).

Από τα αρχαία φωνήεντα και σύμφωνα

- ◆ διατήρησαν την προφορά τους : α, ε, ο, ι - κ, λ, μ, ν, ξ (κσ), π, ρ σ (ς), τ, ψ (πσ)
- ◆ άλλαξαν προφορά : η, υ, αι, οι, ει, ου, υι, αυ, ευ - β, γ, δ, ζ [σδ], θ, φ, χ.
- *Αττική επιγραφή (μέσα του 6. αι. π.Χ.).*

Το κείμενο της επιγραφής δίνεται μεταγραμμένο πρώτα με τα γνώριμά μας κεφαλαία γράμματα και με τις λέξεις χωρισμένες (ΣΕΜΑ ΦΡΑΣΙΚΛΕΙΑΣ κτλ.) και ύστερα με μικρά στοιχεία, έτσι που συνηθίσαμε να γράφουμε τους αρχαίους στα σχολεία (*Σήμα Φρασικλείας* κτλ.).

I. ΟΙ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΜΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

1. Η ελληνική, γλώσσα ινδοευρωπαϊκή

- *απουσιάζουν αρχαιολογικά ή ανθρωπολογικά τεκμήρια.*

Αυτά δε συμπίπτουν βέβαια πάντοτε με τα γλωσσικά, η υπαρξή τους όμως θα έλυne πολλές απορίες μας.

3. Μυκηναϊκή γλώσσα

- *Διδακτική οδηγία*

Δεν είναι ανάγκη να δώσουμε περισσότερες λεπτομέρειες, γιατί το μάθημα θα επεκτεινόταν αδικαιολόγητα. Για περισσότερη βιβλιογραφική ενημέρωση πάντως βλ. (α) J. Chadwick, Γραμμική Β, η πρώτη ελληνική γραφή (μετάφρ. Δ. Τζωρτζίδη), Αθήναι, έκδ. Κακουλίδη (β) J. Chadwick - M. Ventris, Documents in Mycenaean Greek, Cambridge ²1973, The University Press. Για τη βοήθεια που προσφέρει η μελέτη της μυκηναϊκής γλώσσας στην ερμηνεία ομηρικών λέξεων και εκφράσεων βλ. τώρα I. K. Προμπονά, Η μυκηναϊκή επική ποίηση με βάση τα μυκηναϊκά κείμενα και τα ομηρικά έπη, Αθήνα 1980.

4. Η γλώσσα των ομηρικών επών

- *έρευνες πάνω στην προφορική και αυτοσχέδια επική ποίηση σε άλλους λαούς.*

Συγκεκριμένα πρόκειται για τις έρευνες του Αμερικανού Milman Parry και των οπαδών του για την αυτοσχέδια επική ποίηση στη Γιουγκοσλαβία το 1933 - 1935 (βλ. πρόχειρα Ο. Κομνηνού - Κακριδή, Ομιλίες και άρθρα, Αθήνα 1976, σελ. 153 - 157 και 188 - 193).

- *η γλώσσα τους [των ομηρικών επών] έχει αρκετή συγγένεια με τη [...] μυκηναϊκή.*

Π.χ. μυκην. do-ke : δώκε - ομηρ. δώκε,
 » te-ke : θήκε - » θήκε,
 » di-we : Διΐει - » Διί κ.ά.

(I. Προμπονά, όπ. παρ., σελ. 21).

II. ΑΡΧΑΙΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ. Η ΑΤΤΙΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΟΣ

2. Οι αρχαίες ελληνικές διάλεκτοι

- Ταξινομήσεις των αρχαίων διαλέκτων υπάρχουν διάφορες : του P. Kretschmer (ιωνική - αττική, αχαϊκή, δωρική), του Γ. Χατζιδάκη (ανατολική ή ιωνική, αχαϊκή, βορειοδυτική ή δωρική, ανάμεικτες), του C. D. Buck, την οποία, σε γενικές γραμμές, ακολουθεί και το σχολικό βιβλίο. Στην ταξινόμηση αυτή, την οποία ακολουθούν όλο και περισσότεροι επιστήμονες, λαμβάνονται υπόψη περισσότερο τα γλωσσικά στοιχεία παρά τα ιστορικοαρχαιολογικά (βλ. C. D. Buck, Greek Dialects, Boston ³1965).

- *Διδακτική οδηγία α'*

Για τα γνωρίσματα των αρχαίων διαλέκτων βλ. Οδηγίες διδασκαλίας (να παραλειφθούν, εφόσον θα δυσκολέψουν τους μαθητές). Σε περίπτωση που θα διδαχτούν, οπωσδήποτε δε θα απαιτήσουμε απομνημόνευσή τους από τους μαθητές. Τα παραδείγματα της αρχαίας ελληνικής εξηγούνται γενικά στο βιβλίο. Στο μάθημα μπορούμε να είμαστε ακόμα πιο επεξηγηματικοί, π.χ. μήτηρ = μητέρα.

● Διδακτική οδηγία β'

Για τα αρχαία κείμενα βλ. Οδηγίες διδασκαλίας. Δε θα διδάσκονται συστηματικά, αλλά είτε στο σχολείο, εφόσον έχουμε διαθέσιμο χρόνο, είτε στο σπίτι θα ζητούμε από τους μαθητές, για άσκηση και εμπέδωση, να παρατηρούν και να επισημαίνουν τις ομοιότητες και τις διαφορές της αρχαίας και της νέας ελληνικής. Έτσι σε μια άσκηση του είδους αυτού πάνω στο κείμενο του Θουκυδίδη « Ο έπαινος των προγόνων» οι μαθητές μπορούν να σημειώσουν τα ακόλουθα :

A) Ομοιότητες

Φωνητικές - Μορφολογικές : *ἀπό, μέχρι, τῶν προγόνων, καί, τῆς μνήμης, αὐτῆς, αὐτοί, ἐκεῖνοι, ἄξιοι, ἐπαίνου, μᾶλλον, οἱ πατέρες, μάλιστα* κ.ά.

Φραστικές - Συντακτικές : *καὶ πρόπον δὲ ἅμα* — και συγχρόνως ταιριαστό, *οἱ αὐτοὶ αἰεὶ οἰκοῦντες* — οι ίδιοι διαρκῶς κατοικώντας, *μέχρι τοῦδε ἐλευθέραν δι' ἀρετὴν παρέδωσαν* — μέχρι τώρα ελεύθερη με την ανδρεία τους την παρέδωσαν, *καὶ ἐκεῖνοί τε ἄξιοι ἐπαίνου* — και εκείνοι βέβαια είναι ἄξιοι του επαίνου μας, *ἡμῖν τοῖς νῦν προσκατέλιπον* — σ' εμάς τους τωρινούς την κληροδότησαν, *οἱ νῦν ἔτι ὄντες* — όσοι είμαστε ακόμη, *ἐν τῇ καθεστηκυίᾳ ἡλικίᾳ* — σε ώριμη ηλικία, *καὶ ἐς πόλεμον καὶ ἐς εἰρήνην* — και για τον πόλεμο και για την ειρήνη κ.ά.

Λεξιλογικές : *προγόνων, πρῶτον, δίκαιον, τὴν τιμὴν, ἐλευθέραν, παρέδωσαν* κ.ά.

B) Διαφορές

Φωνητικές - Μορφολογικές : *πρῶτον - πρώτα, δίκαιον - δίκαιο, τὴν τιμὴν - την τιμή, τὴν χώραν - τη χώρα, παρέδωσαν -παρέδωσαν, ἐλευθέραν -ελεύθερη, ἡμῖν - (σ') εμάς* κ.ά.

Φραστικές - Συντακτικές : *τὴν τιμὴν ταύτην τῆς μνήμης δίδοσθαι* —να τους δίνεται η τιμή να μνημονεύονται, *διαδοχῆ τῶν ἐπιγινόμενων* — η μια γενιά μετά την ἄλλη, *κτησάμενοι γὰρ* — γιατί ἀποκτήσαν ... και ... κ.ά.

Λεξιλογικές : *ἄρξομαι - θα αρχίσω, οἱ αὐτοὶ - οι ἴδιοι, αἰεὶ - διαρκῶς, (μέχρι) τοῦδε - (μέχρι) τώρα, τὰ πλείω - τα επιπλέον* κ.ά.

III. Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΗ

● Διδακτική οδηγία

Το κεφάλαιο πρέπει να διδαχτεί πολύ προσεκτικά και να αφομοιωθεί από τους μαθητές, γιατί αναφέρεται σε μια περίοδο κρίσιμη για την περαιτέρω εξέλιξη της γλώσσας μας. Έτσι, χωρίς να ζητούμε απομνημόνευση, θα επιμείνουμε στα χαρακτηριστικά της ελληνοιστικής κοινής, που αποτελούν τα πρώτα γνωρίσματα της νέας μας γλώσσας. Επίσης οι αναφορές μας στα κείμενα θα είναι πιο συστηματικές και πιο επίμονες.

2. Πηγές

● Μετάφραση των Ο'.

Η μετάφραση των ιερών κειμένων της Παλαιάς Διαθήκης ήταν αναγκαία, γιατί οι Ιουδαίοι της Αλεξάνδρειας είχαν χάσει σε μεγάλο βαθμό τη γνώση της εβραϊκής. Γενικά πιστεύεται ότι η Πεντάτευχος μεταφράστηκε τον 3. αι. π.Χ. και ακολούθησαν τα υπόλοιπα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης μέσα στα επόμενα εκατό χρόνια.

● Παρατηρήσεις τῶν γραμματικῶν τῆς εποχῆς.

Πρόκειται βέβαια για τους αττικιστές γραμματικούς, όπως ήταν ο Πάμφιλος ἀπὸ τὴν Αλεξάνδρεια (1. αι. μ.Χ.), ο Μοίρης, ο Φρύνιχος, ο Πολυδεύκης ἀπὸ τὴ Ναύκρατη (2. αι. μ.Χ.) κ.ά. (βλ. και σελ. 50 τῆς «Επιτομῆς» το κεφ. Αττικισμός).

3. Χαρακτηριστικά

● Η αρχαία ελληνική είχε κληρονομήσει ἀπὸ τὴν ἰνδοευρωπαϊκὴ ἓνα σύστημα 5 πτώσεων.

Εἶναι γνωστὸ βέβαια ὅτι ἡ ἰνδοευρωπαϊκὴ εἶχε 8 πτώσεις : ονομαστική, γενική, δοτική, αιτιατική, κλητική, τοπική, αφαιρετική, οργανική.

- παρατηρούμε κάποιο διαφορισμό στα Ευαγγέλια.

Στο παράδειγμα του βιβλίου μπορούν να προστεθούν και τα ακόλουθα :

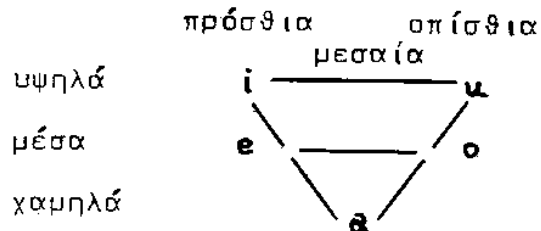
φράσεις από το Ματθαίο και Μάρκο	γίνονται στο Λουκά
↓	↓
— τὸ κοράσιον	ἡ παῖς, ἔγειρε
— ἀπ' ἄρτι ὄψεσθε	ἀπὸ τοῦ νῦν
— τὸ καταπέτασμα ἐσχίσθη ἄνωθεν ἕως κάτω εἰς δύο	τὸ καταπέτασμα ἐσχίσθη μέσον
— οὐ μὴ ἀφεθῆ ὧδε λίθος ἐπὶ λίθον	οὐκ ἀφεθήσεται λίθος ἐπὶ λίθῳ ὧδε

Ο Λουκάς επίσης εξελληνίζει το λεξιλόγιο. Έτσι αντικαθιστά το λατ. *κεντυρίων* με το ελλ. *ἐκατοντάρχης*, το λατ. *μόδιος* με το ελλ. *σκεῦος*, το λατ. *τίτλος* με το ελλ. *ἐπιγραφή*, το εβραϊκό *ἀμήν* με το ελλ. *ἀληθῶς* κ.ά.

IV. Η ΔΗΜΩΔΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΓΛΩΣΣΑ. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΗ

Τα κύρια γνωρίσματα της βυζαντινής γλώσσας

- Το φωνηεντικό σύστημα παίρνει τη σημερινή μορφή του.
- Ο ποιοτικός χαρακτηρισμός των νεοελληνικών φωνηέντων δικαιολογεί το σχηματισμό του τριγώνου :

- όπως συμβαίνει και σήμερα στην κοινή νεοελληνική.

Σε μερικά νεοελληνικά ιδιώματα, π.χ. τα νοτιοανατολικά (δωδεκανησιακά, κυπριακά κ.ά.), τα δύο όμοια σύμφωνα προφέρονται, π.χ.

νόφη, πεθθερός, τηβ βασίλισσαν. Γι' αυτό τα ιδιώματα αυτά ονομάζονται *διπλωτικά*.

- το ενεστωτικό και το αοριστικό, όπως και στα νέα ελληνικά.

Βλ. Νεοελληνική Γραμματική, ΟΕΔΒ, σελ. 176, 178 και 184.

- καταλήξεις του ρήματος όπως *-ιέμαι, -ιέσαι, -ιέται* (π.χ. *αγωνιέσαι, πουλιέται*).

Το *πουλιέται* είχε γραφεί έτσι σύμφωνα με την ιστορική ορθογραφία : *πωλείται* → *πουλιέται*.

- Η σύνταξη γίνεται πιο παρατακτική και η γλώσσα πιο αναλυτική.

Κλασικό παράδειγμα αναλυτικής γλώσσας αναφέρεται συνήθως η νεότερη κινεζική ή καλύτερα η βιετναμική, όπου σχεδόν κάθε λέξη αποτελεί ένα μόρφημα (ελάχιστη σημασιολογική μονάδα), ενώ παράδειγμα γλώσσας εξαιρετικά συνθετικής αποτελεί η εσκιμωική, στην οποία διάφορα μορφήματα ενώνονται σε μια λέξη.

- η ελληνική γλώσσα χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα από τις δυτικοευρωπαϊκές γλώσσες.

Οι ξένες γλώσσες είτε πήραν αυτούσιες λέξεις της ελληνικής, όπως *στοχαστικός, σύγχρονος, συγχρονισμός, λωβός, ιερατικός, δορυφόρος* κ.ά., είτε έπλασαν νέες λέξεις από στοιχεία (προθέματα, επιθήματα, συνθετικά μέρη) που πήραν από την ελληνική, όπως *αδενοπάθεια, ιδεολόγος, μεγαλομανής, τριγωνομετρία* κ.ά.

Περισσότερα βλ. Δ. Ε. Τομπαΐδη, Διδασκαλία νεοελληνικής γλώσσας, όπ. παρ.

Νεοελληνικές διαλέκτοι

- Για την κατάταξη των νεοελληνικών ιδιωμάτων βλ. Μ. Τριανταφυλλίδη, Νεοελληνική γραμματική, τ. Α' Ιστορική εισαγωγή, Αθήνα 1938, σελ. 67 - 68, όπου αναφέρονται όλες οι κατατάξεις που έχουν γίνει ως τώρα.

- άλλα νεοελληνικά ιδιώματα αλλοίωσαν σοβαρά είτε τα φωνήεντα (βόρεια) είτε τα σύμφωνα (νοτιοανατολικά).

Παραδείγματα

βόρεια : ου λύκους, χείριτι, κ' βαλάου κ.ά.

νοτιοανατολικά : αεθφός (αδερφός), κάεσαι (κάθεσαι), αλίονον (αλίμονον), κομμάθια (κομμάτια) κ.ά.

Η νεοελληνική κοινή

- την απόλυτη ομοιογένεια της λαϊκής δημοτικής του Ψυχάρη (βλ. και σελ. 59 κεξ. της «Επιτομής»).

Πρόχειρη βιβλιογραφία έργων του Ψυχάρη :

Το ταξίδι μου, α' έκδ. 1888, β' 1905, γ' 1926.

Ρόδα και μήλα, τ. Α' 1902, Β' 1903, Γ' 1906, Δ' 1907, Ε' μέρ. α' 1908 μέρ. β' 1909.

Μεγάλη ρωμαϊκή επιστημονική γραμματική, Α' 1929. Β' 1935.

V. Η ΚΑΘΑΡΕΥΟΥΣΑ

1. Αττικισμός

- οι αττικιστές συγγραφείς δίνουν συχνά συμβουλές στους συγχρόνους τους.

Η στάση αυτή των αττικιστών είναι καθαρά ρυθμιστική, γιατί θεωρούν μια γραμματειακή γλώσσα του παρελθόντος (την παλιά αττική διάλεκτο), μη ομιλούμενη πια, ως γλώσσα άξια για υιοθέτηση, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τη γλωσσική κατάσταση της εποχής. Μερικά παραδείγματα απο τον αττικιστή Φρύνιχο :

Ἐκτοτε κατὰ μηδένα τρόπον εἴπης, ἀλλ' ἐξ ἐκείνου.

Λιθάριον πάνυ φυλάπτου λέγειν, λιθίδιον δέ.

Ὅπαροπώλης τοῦθ' οἱ ἀγοραῖοι λέγουσιν, οἱ δὲ πεπαιδευμένοι ὄπαρώνης, ὡς καὶ Δημοσθένης.

Εὔστραν μὴ λέγε, ἀλλὰ στλεγγίδα.

Μαμμόθρεπτον μὴ λέγε τηθελαδοῦν δέ.

Πάντοτε μὴ λέγε, ἀλλ' ἐκάστοτε καὶ διὰ παντός.

Βαθμός ἱακόν [= ἰωνικό, ἀπὸ τοῦ ἰάς] διὰ τοῦ θ, διὰ τοῦ σ ἀπτικόν, βασμός.

- ως κριτήριο ορθής χρήσης θεωρείται το αν μια λέξη ή ένας τύπος βρίσκεται στα κείμενα των αττικών συγγραφέων.

Η παράδοση (πβ. Αθήναιο I de) μνημονεύει τον Ουλπιανό τον Τύριο, «που η πνευματική του ύπαρξη εξαντλιόταν στο πρόβλημα αν μαρτυρείται ή όχι στους Αττικούς μια κάποια λέξη (κείται ή ου κείται)» (Α. Lesky, Ιστ. της αρχ. ελλ. λογοτεχνίας, μετ. Α. Τσοπανάκη, Θεσσαλονίκη 1964, σελ. 1126). Γι' αυτό και το όνομα με το οποίο έμεινε γνωστός (του κυρίου διασημότερον) ήταν *Κειτούκεικος*.

3. Η καθαρεύουσα

- υπήρξαν και συγγραφείς που χρησιμοποίησαν αρκετά απλή γλώσσα.

Μερικά δείγματα της γλώσσας τους :

« Ανίσως συγκρίνομεν όλες της Ευρώπης τες πρωτότυπες και παράγωγες γλώσσες, ευρίσκομεν ότι, θεωρώντας το πράγμα απαθέστερον, η τωρινή ελληνική γλώσσα, την οποίαν κοινώς λαλούμεν, είναι συντομότερη και ομαλότερη όλων των λοιπών και προστούτοις τόσον πλούσιας φύσεως, ὡστ' αν μόνον δοθεί η ιδέα του πράγματος, ευθύς και η λέξις της σαφέστατα σχηματίζεται· δεν είν' όμως παράξενον, αν το πλήθος ολίγες έχει λέξεις αυτό δεν προέρχεται από την ένδειαν και στενότητα της γλώσσας του αλλ' από τες ολίγες ιδέες του· ὅθεν ως προς αυτές έχει αυταρκέστατες λέξεις· αυτό ποτέ ούτε γεωμετρικά ούτε φυσικά ούτε μεταφυσικά φαντάζεται· ὅθεν οὐτ' έχει τες λέξεις των [...]»

Τέτοια είναι, ω Έλληνες, η γλώσσα μας, καν πολλοί δοκησισοφοί ακρίτως την διαβάλλουν ως βάρβαρη· και τούτο, διατί δεν ομοιάζει την γλώσσαν του Θουκυδίδου και Πλάτωνος...» (Αθ. Χριστόπουλος, 1805).

«Φηλε! προσκηνο. Ελαβα ενα γράμα σου σε γλωσσα τετια, οπου ουδε κρενετε πουθενα, ουδε μιλιετε. ουδε μιληθηκε ποτε· κε δε θα καταλαβενα τη εγγραφες, αν αφτην την ψεφτικη γλωσσα δεν την ηχα μαθη τορα κε τριαντα χρονια στο προληπτηκο βασηλιο, ης το οπηο πραγματα εσθητά δεν ηνε, παρα μοναχα της φαντασιας καθαρα ηνορατα· κε αν, φηλε μου! αφτα τα ηνορατα τα εβλεπαν ανθρωπη με λογηκο ακανονηστο κε στον ηπνο τους ηποφερονταν, αλά τα βλεπουν, αν καλολογαριαης, ανθρωπη οπου τους λεν γραματησμενους κε φοτησμενους με το φως της φηλοσοφης, κε τουτο δα ηνε οπου δεν ηποφερετε κε οπου ανθρωπος φηλολογος κε λογηκος να το πηστεψη δεν ηνε βολετο...» (Γ. Βηλαράς, 1821).

«Θέλεις να ομιλήσουμε για τη γλώσσα· μήγαρις έχω άλλο στο νου μου, πάρεξ ελευθερία και γλώσσα; Εκείνη άρχισε να πατεί τα κεφάλια τα τούρκικα, τούτη θέλει πατήσει ογλήγορα τα σοφολογιοτατίστικα, και έπειτα αγκαλιασμένες και οι δύο θέλει προχωρήσουν εις το δρόμο της δόξας, χωρίς ποτέ να γυρίσουν οπίσω [...]

Εσύ ομιλείς για ελευθερία; εσύ, οπού έχεις αλωσωμένον τον νουν σου από όσες περισπωμένες εγράφησαν, από την εφεύρεση της Ορθογραφίας έως τώρα, εσύ ομιλείς για ελευθερία; Είδαμε το όφελος οπού εκάμετε με τα φώτα σας εις την επανάσταση της Ελλάδας· ακούσαμε ποιητάδες ανόητους, που ήθελαν να αθανατίσουν τους Ήρωες και οι παινεμένοι Ήρωες δεν εκαταλάβαιναν λέξη· ακούσαμε πεζούς σκοτεινόμυαλους, οι οποίοι επροσπαθούσαν να ανάψουν φλόγα πολέμου εις τον λαό, και αρχινούσαν με τη λέξη *Προτροπή* [...] Ω Σοφολογιότατοι! αυτά είναι τα μαθήματα, οπού τους δίνετε, και θέλετε να τους φωτίσετε! τόσο κάνει να τους φωτίσετε και με μία φούχτα στάχτη στα μάτια!» (Δ. Σολωμός, 1824),

- Οι αρχαιότες ξεκινούν από την αντίληψη ότι η ομιλούμενη γλώσσα της εποχής τους είναι χυδαία και βάρβαρη.

Ιδού μερικά αποσπάσματα :

«[...] προβαίνει πολύς ο βαρβαρισμός και μέγας. Καινολεξίαι

πονηραί και παρακεκομμένοι, χύδην εισβάλλουσαι, παρωθούσι τας αρχαίας και γηνσίας ονομασίας. Νέα νέων πραγμάτων ονόματα βαρβαρόπλαστα και μιανρά καταισχύνουσι την Ελληνικήν πορφύραν» (Κ. Οικονόμος, 1835).

«Των κιβδήλων λέξεων [...] αι μεν πάντη βάρβαροι πρέπει παντελώς ν' αποσκυβαλίζωνται, αι δ' άλλαι να καθαίρωνται διορθούμεναι όσον ένεστι κατά τινας στερεωτέρους και υγιεστέρους ορθοεπείας και καλλιεπείας κανόνας λαμβανομένους μετά πολλής περινοίας εκ της αττικής μάλιστα διαλέκτου [...]

«Βαίνομεν προς την αρχαίαν, καθαρίζομεν, εξευγενίζομεν την υπό των αιώνων της δουλείας, και αγνοίας καταστραφείσαν θείαν ημών φωνήν» (Κλ. Ραγκαβής, 1877).

- η προσπάθεια για τον εξελληνισμό του λεξιλογίου πέτυχε σε μεγάλο βαθμό.

Σε περιπτώσεις που η ξένη λέξη δεν αποδόθηκε εύστοχα στα ελληνικά έμεινε η ξένη λέξη, π.χ.

η ξένη λέξη	που αποδόθηκε με τη λέξη	έμεινε
↓	↓	↓
radiophonie	ακτινοφωνία	ραδιοφωνία
passe-partout	παντανοίκτης ή αντίρροπτρον	πασπαρτού
barometre	βαροεγνώμων (κ.ά.)	βαρόμετρο
passerelle	δοκογέφυρα	πασαρέλα
statistique	πολιτειογραφία (κ.ά.)	στατιστική
κ.ά.		

Περισσότερα βλ. Δ.Ε. Τομπαΐδη, Διδασκαλία νεοελληνικής γλώσσας, όπ. παρ.

- αρκετές ξένες λέξεις αντικαταστάθηκαν από ελληνικές.

Για να αντικατασταθεί μια ξένη λέξη από ελληνική πρέπει, κοντά στις άλλες προϋποθέσεις (ορθή απόδοση στα ελληνικά, εύχρηστη νεοελληνική λέξη κ.ά.), η ξένη λέξη να μη χρησιμοποιείται με ιδιαίτερη σημασιολογική φόρτιση, συχνότητα, επιμονή κτλ., π.χ. *fétichisme* — φετιχισμός (και όχι παταϊκισμός), *communiste* — κομμουνιστής (και όχι κοινωμιστής), *table d'hôte* — ταμπλντότ (και όχι ομοτράπεζα) κ.ά.

● *Διδακτική οδηγία*

Τα κείμενα της καθαρεύουσας, αρχαϊζουσας και απλής, καλό είναι να τα διαβάσουν με προσοχή οι μαθητές, για να έρθουν σε μια πρώτη επαφή με την καθαρεύουσα.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

I. Το γλωσσικό ζήτημα

● *κηρύττουν την «αναζωοποίηση» της αρχαίας γλώσσας και την «ανάστασιν» της.*

Ως μοναδικό παράδειγμα λαού που επανέφερε στη ζωή μια παλαιότερη γλώσσα αναφέρεται συνήθως ο ισραηλιτικός. Λένε, συγκεκριμένα, ότι στο σημερινό Ισραήλ χρησιμοποιήθηκε —με αρκετή ελαστικότητα ως προς το γλωσσικά ορθό τύπο— ως γλώσσα επικοινωνίας η βιβλική εβραϊκή. Αυτό είναι σε μεγάλο ποσοστό αληθινό, αλλά οι δύο περιπτώσεις, η ελληνική και η εβραϊκή, —παρά τις κάποιες ομοιότητές τους (μεγάλη ιστορική παράδοση, έξαρση του αρχαίου μεγαλείου κτλ.)— έχουν και σημαντικές διαφορές, όπως π.χ. το γεγονός ότι η εβραϊκή, αν και έπαψε να χρησιμοποιείται στον προφορικό λόγο, διατηρήθηκε στο γραπτό, κι έτσι ο λαός δεν έχασε ποτέ την ικανότητα να τη μιλάει. Είναι φανερό ότι η προϋπόθεση αυτή δεν υπήρξε στην περίπτωση της αττικής διαλέκτου, που από την ελληνιστική εποχή είχε ολότελα ξεχαστεί από την ολότητα σχεδόν των Ελλήνων.

● *Αντίθετα ο μεγάλος γλωσσολόγος Γεώργιος Χατζιδάκης παρατηρεί [...]*

Είναι αλήθεια ότι η στάση του Χατζιδάκη απέναντι στο γλωσσικό υπήρξε αντιφατική. Από τη μια μεριά υποστήριζε ότι «είναι ψευδής και η πολλάκις υπό πολλών πρεσβευομένη περί της δημόδους γνώμη, καθ' ην αδύνατον να γένηται ποτέ αυτής χρήσις. Η θεωρία περί της ευγενείας των αρχαίων τύπων και της ευτελείας των νέων είναι αξιολύπητος πλάνη». Από την άλλη μεριά όμως δεχόταν ότι «εφ' όσον δεν θα κατορθωθή να γνωσθή ακριβώς και να γράφηται οπωσδή-

ποτε αμιγής η δημοτική, δεν είναι δυνατόν να έχη αξιώσεις να αναλάβη τα βαρύτερα και σπουδαιότερα καθήκοντα, οποία πάσα γλώσσα έχει να εκτελή». Με τον τρόπο αυτό παρέπεμψε στο αόριστο μέλλον την καθιέρωση της δημοτικής, και αργότερα συντάχθηκε με τους οπαδούς της καθαρεύουσας και αντέδρασε με πάθος στην ιδέα να καθιερωθεί η δημοτική στο γραπτό λόγο.

● *Στο σημείο αυτό εμφανίζεται το γλωσσικό κήρυγμα του Γιάννη Ψυχάρη.*

Παραθέτουμε ένα δείγμα της γλώσσας και του γλωσσικού προγράμματος του Ψυχάρη από τον πρόλογο του βιβλίου του «Το ταξίδι μου» :

«Γλώσσα και πατρίδα είναι το ίδιο. Να πολεμά κανείς για την πατρίδα του ή για την εθνική τη γλώσσα, ένας είναι ο αγώνας. Πάντα *αμόνεται περί πάτρης*... πολεμώ για την εθνική μας γλώσσα. Ένα έθνος, για να γίνη έθνος, θέλει δύο πράματα: να μεγαλώσουνε τα σύνορά του και να κάμη φιλολογία δική του. Άμα δειξη πως ξέρει τι αξίζει η δημοτική του γλώσσα κι άμα δεν ντρέπεται γι' αυτή τη γλώσσα, βλέπουμε πως τόντις είναι έθνος. Πρέπει να μεγαλώση όχι μόνο τα φυσικά, μα και τα νοερά του σύνορα. Γι' αυτά τα σύνορα πολεμώ... Δική μου γλώσσα δεν έχω και δεν έφτειασα γλώσσα, γιατί πλάστης δεν είμαι. Γράφω την *κοινή* γλώσσα του λαού όταν η δημοτική μας γλώσσα δεν έχη πια λέξη που μας χρειάζεται, παίρνω τη λέξη απ' την αρχαία και προσπαθώ, όσο είναι δυνατό, να την ταιριάξω με τη γραμματική του λαού. Έτσι κάμανε όλα τα έθνη του κόσμου: έτσι θά κάμουμε και εμείς. Μου φαίνεται πως πρώτη φορά, σ' αυτό το βιβλίο, γράφηκε με κάποια σειρά κ' ενότητα η γλώσσα του λαού. Προσπάθησα να τη γράψω κανονικά, να φυλάξω τους νόμους της, να προσέξω στη φωνολογία, στη μορφολογία, στο τυπικό και στη σύνταξη της δημοτικής γραμματικής».

● *Ο Τριανταφυλλίδης [...] μετά τον Ψυχάρη πρωτοστάτησε στο κίνημα του δημοτικισμού.*

Βιβλιογραφία του Μ. Τριανταφυλλίδη για το γλωσσικό :

Ο Τριανταφυλλίδης έγραψε πολλές μελέτες για το γλωσσικό ζήτημα

(βλ. Άπαντα τόμ. 4ος, 5ος, 6ος και 7ος), από τις οποίες μνημονεύουμε τις ακόλουθες :

- Τα Ευαγγέλια και ο απτικισμός (τ. 4ος),
- Απολογία της δημοτικής (τ. 4ος),
- Δημοτικισμός — Ένα γράμμα στους δασκάλους μας (τ. 5ος),
- Σταθμοί της γλωσσικής μας ιστορίας (τ. 5ος),
- Η σημερινή θέση του γλωσσικού ζητήματος στην Ελλάδα (τ. 5ος).

● *στο δημοτικό σχολείο, όπου μπήκε η δημοτική [...]* για πρώτη φορά το 1917.

Με το Διάταγμα 2585 της 11 Μαΐου 1917 της Προσωρινής Κυβερνήσεως Θεσσαλονίκης. Στο άρθρο 5 παρ. γ' λέει ανάμεσα στ' άλλα : «Τα διά τας τέσσαρας πρώτας τάξεις των δημοτικών σχολείων προοριζόμενα αναγνωστικά, ως και τα βιβλία των αριθμητικών ασκήσεων διά την Γ', Δ', Ε' και ΣΤ' τάξιν των αυτών σχολείων, οφείλουσι να είναι γεγραμμένα εις την κοινήν ομιλουμένην (δημοτικήν) γλώσσαν, απηλλαγμένη παντός αρχαϊσμού ή ιδιωτισμού» (βλ. πρόχειρα Α. Δημαρά, Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, τ. 2ος Αθήνα 1974, σελ. 121).

2. Η ενότητα της ελληνικής γλώσσας

● *Η προφορά και η φωνητική μορφή [...]* μένουν περίπου οι ίδιες.

Τα παραδείγματα που μνημονεύονται στο διδακτικό βιβλίο (*λόγος, ημέρα*) επιβεβαιώνουν με ακρίβεια τη λέξη «περίπου», γιατί πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η προφορά του γ (= [g] στα αρχαία) αλλάζει όπως και η προφορά του η (= [ē] στα αρχαία) και της δασείας. Παραδείγματα λέξεων που διατηρούν ακριβώς την ίδια προφορά είναι : *καλός, κακός, μέσα, μέσος, τασός, πράσινος* κ.τ.τ.

● *Οι περισσότεροι γραμματικοί τύποι διατηρούνται περίπου οι ίδιοι και σήμερα.*

Η σημασία τους μπορεί να έχει αλλάξει, π.χ. *αυτός* (= «ίδιος» στα αρχαία), *άλλος* (= «διαφορετικός» στα αρχαία).

● *Βασική θέση παίρνει η αιτιατική και αυτή ρυθμίζει πια και την ονομαστική.*

Ο κυρίαρχος ρόλος της αιτιατικής φαίνεται ιδίως από περιπτώσεις καθώς

αιτ. *την νύκτα* → ονομ. *η νύκτα* (αρχ. ονομ. *ή νύξ*),

αιτ. *τον πατέρα* → ονομ. *ο πατέρας* (αρχ. ονομ. *ὁ πατήρ*)

(πβ. και σελ. 29 της «Επιτομής»).

3. Η σημασία της επικράτησης της νεοελληνικής κοινής σήμερα

● *Αξιοσημείωτη υπήρξε η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1964.*

Πβ. το άρθρο 5 του Ν.Δ. 4379/1964 :

«1. Η συντεταγμένη και άνευ ιδιωτισμών δημοτική, ως έχει διαμορφωθεί εις πανελλήνιον εκφραστικόν ὄργανον υπό του ελληνικού λαού και των δοκίμων συγγραφέων του ἔθνους, χρησιμοποιείται ελευθέρως εις τον γραπτόν και τον προφορικόν λόγον από τους διδάσκοντας και τους διδασκόμενους εις ὅλας τας βαθμίδας της εκπαιδεύσεως, από της κατωτάτης μέχρι και της ανωτάτης.

2. Η δημοτική είναι η γλώσσα του δημοτικού σχολείου, της διδασκαλίας και των βιβλίων του. Οι μαθηταί των δύο τελευταίων τάξεων του δημοτικού σχολείου αναγινώσκουν περικοπὰς εκ των Ευαγγελίων και κείμενα της καθαρευούσης απλώς διά να εξοικειώνωνται προς αυτά.

3. Γραμματική και σύνταξις της καθαρευούσης διδάσκονται εις το γυμνάσιον και το λύκειον, εν συναρτήσει προς την διδασκαλίαν της δημοτικής και της αρχαίας ελληνικής γλώσσης εις ὅσας τάξεις η αρχαία γλώσσα διδάσκεται. Εκ παραλλήλου οι μαθηταί των σχολείων της δευτεροβαθμίου εκπαιδεύσεως συμπληρώνουν και συστηματοποιούν τας γραμματικὰς και συντακτικὰς γνώσεις των εις την περιοχὴν της δημοτικής, ἔχοντες ως πρότυπα κείμενα Νεοελλήνων συγγραφέων διακρινόμενα διὰ την λογοτεχνικὴν ἀξίαν και την πειθαρχίαν της γλώσσης των.»

● *Ο τερματισμός της τεχνητής διγλωσσίας.*

Αυτό γίνεται με το Νόμο 309/1976, ο οποίος στο άρθρο 2 λέει τα ακόλουθα :

«1. Γλώσσα διδασκαλίας, αντικείμενον διδασκαλίας και γλώσσα των διδακτικών βιβλίων εις όλας τας βαθμίδας της γενικής εκπαιδύσεως είναι από του σχολικού έτους 1976 - 1977 η νεοελληνική.

2. Ως νεοελληνική γλώσσα νοείται η διαμορφωθείσα εις πανελλήνιον εκφραστικόν όργανον υπό του ελληνικού λαού και των δοκίμων συγγραφέων του έθνους δημοτική, συντεταγμένη, άνευ ιδιωματισμών και ακροτήτων.»

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	σελ.
Οδηγίες διδασκαλίας του μαθήματος	3
Προεισαγωγική σημείωση	5
Εισαγωγή	8
Οι αρχές της γλωσσικής μας ιστορίας	9
Αρχαίες ελληνικές διάλεκτοι. Η αττική διάλεκτος	9
Η ελληνιστική κοινή	11
Η δημώδης βυζαντινή γλώσσα. Νεοελληνικές διάλεκτοι. Νεοελληνική κοινή	14
Η καθαρεύουσα	18
Επίμετρο	